

Conjunctuurenquête Nederland

Eerste kwartaal 2017

Ondernemersvertrouwen op hoogste niveau sinds crisis

Voorwoord

Dit rapport bevat de belangrijkste uitkomsten van de Conjuncturenquête Nederland van het eerste kwartaal 2017.

De Conjuncturenquête Nederland brengt voor het Nederlandse bedrijfsleven vier keer per jaar de belangrijkste ontwikkelingen en verwachtingen in kaart, uitgesplitst naar regio, bedrijfstak en bedrijfsgrootte. De resultaten vormen de basis voor het 'Ondernemersvertrouwen Nederland'. Deze samenvattende stemmingsindicator geeft de richting aan waarin de Nederlandse economie of specifieke bedrijfstakken zich waarschijnlijk zullen ontwikkelen.

Samenwerking

De Conjuncturenquête Nederland is een gezamenlijk onderzoek van CBS, de Kamer van Koophandel, EIB, MKB Nederland en VNO-NCW, met de steun van het Ministerie van Economische Zaken. Doel van de samenwerking is completere informatie over het niet-financiële bedrijfsleven te vergaren tegen minder administratieve lasten.

Kwaliteit

Het proces voor de totstandkoming van de Conjuncturenquête Nederland (COEN) is ISO-gecertificeerd. Deze certificering is een bevestiging dat aan zeer hoge kwaliteitseisen wordt voldaan.

Saldo's

Deze rapportage werkt met saldo's. Een saldo ontstaat door het percentage ondernemers dat zijn ervaring of verwachting als

negatief ziet, af te trekken van het percentage dat een positieve ervaring of verwachting meldt. Als bijvoorbeeld 10 procent van de ondernemers een dalende omzet had en 20 procent een stijgende omzet, ontstaat een saldo van +10 procent. Het saldo geeft in één oogopslag weer of de stemming onder ondernemers positief of negatief is en in welke mate.

Seizoenpatronen

Bij de interpretatie van de cijfers dient rekening te worden gehouden met seizoeninvloeden. Deze spelen bij sommige variabelen een rol, zoals bij omzetten in de landbouw en horeca. Om een uitkomst in een beter perspectief te kunnen plaatsen, verdient een vergelijking met dezelfde periode een jaar eerder om die reden de voorkeur boven een vergelijking met een kwartaal eerder. Voor het samenstellen van de indicatoren van het ondernemersvertrouwen, worden de onderliggende variabelen wél gecorrigeerd voor seizoenpatronen. Hierdoor kan het vertrouwen elk kwartaal worden vergeleken met een eerder kwartaal.

Het niet-financiële bedrijfsleven

Het niet-financiële bedrijfsleven is een samentelling van secties **A** Landbouw, bosbouw en visserij, **B** Winning van delfstoffen, **C** Industrie, **F** Bouwnijverheid, **G** Groot- en detailhandel; reparatie van auto's, **H** Vervoer en opslag, **I** Logies-, maaltijd- en drankverstreking, **J** Informatie en communicatie, **L** Verhuur van en handel in onroerend goed, **M** Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening, **N** Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening, **R** Cultuur, sport en recreatie, **S** Overige dienstverlening.

Waarneemperiode

De gegevens voor deze publicatie zijn verzameld in de maand januari 2017.

Dit rapport is gepubliceerd op 16 februari 2017. Het rapport van de Conjuncturenquête tweede kwartaal 2017 wordt op 18 mei 2017 gepubliceerd op www.ondernemersplein.nl/COEN/

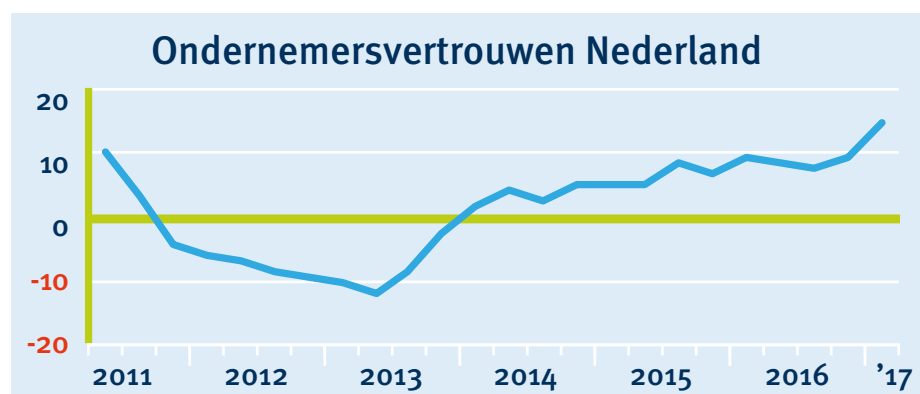

Ondernemersvertrouwen op hoogste niveau sinds crisis

Ondernemers beginnen 2017 vol vertrouwen. Het ondernemersvertrouwen, de stemmingsindicator van ondernemend Nederland, schoot omhoog naar 14,7. Dat is 5,5 punt hoger dan drie maanden geleden.

Het ondernemersvertrouwen staat in het eerste kwartaal op het hoogste niveau sinds het begin van de crisis in 2008. In

2011 bereikte het ondernemersvertrouwen een piek van 10,1. Daarna was het vertrouwen ruim twee jaar op rij negatief. Sinds het begin van 2014 hebben de positief gestemde ondernemers onafgebroken de overhand en neemt dat aantal toe. In het eerste kwartaal van 2017 bereikt het vertrouwen met 14,7 de hoogste waarde tot nu toe en wordt het vorige record uit 2011 met 4,6 punt ruim verbeterd.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland en VNO-NCW

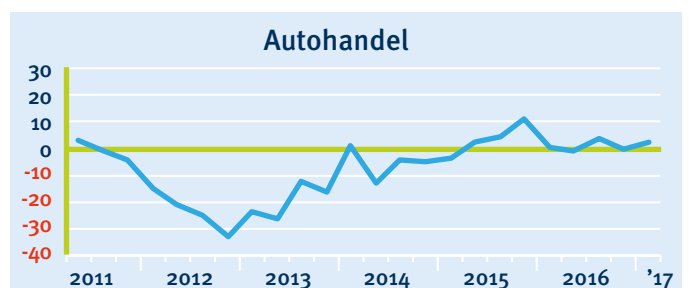
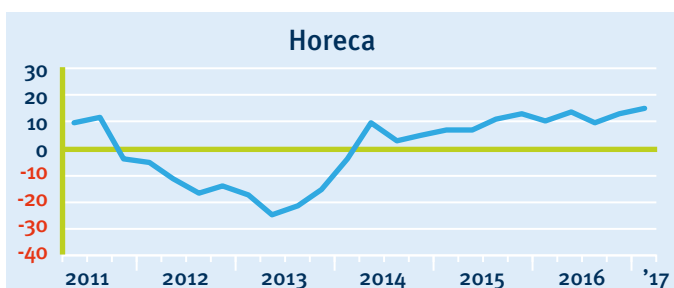
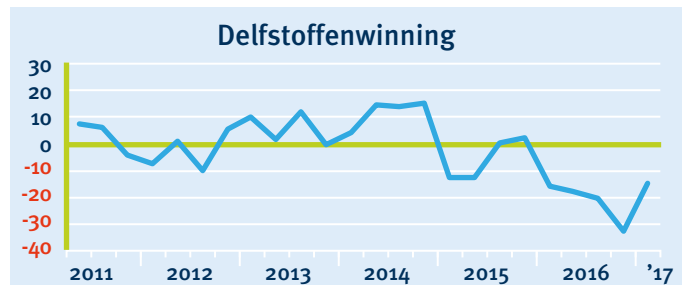
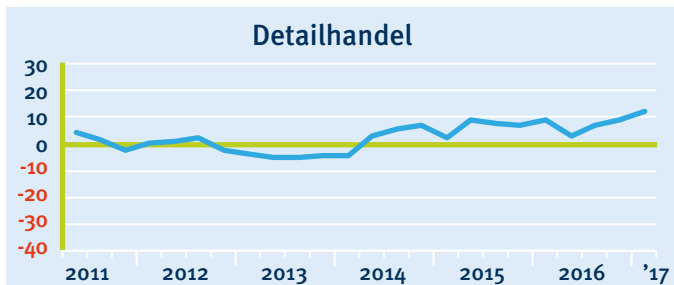
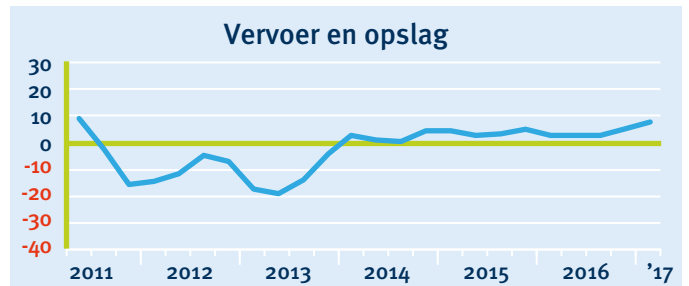
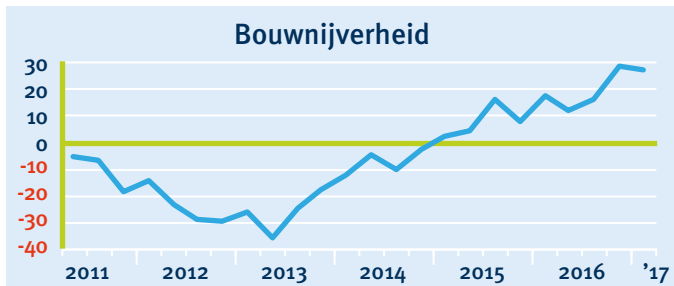
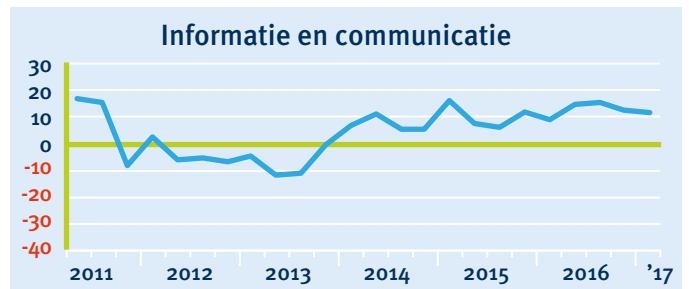
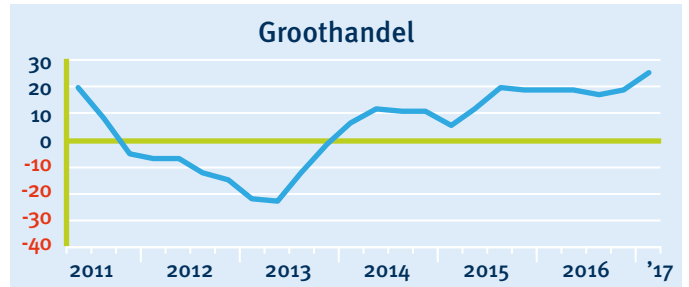
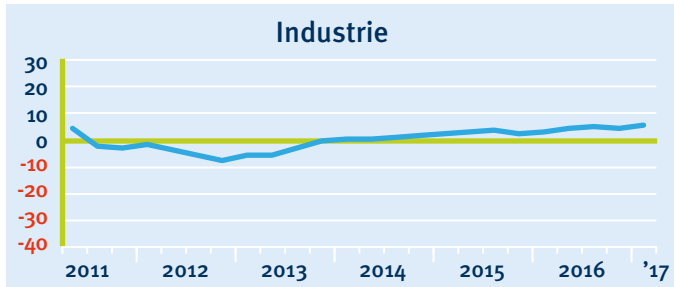
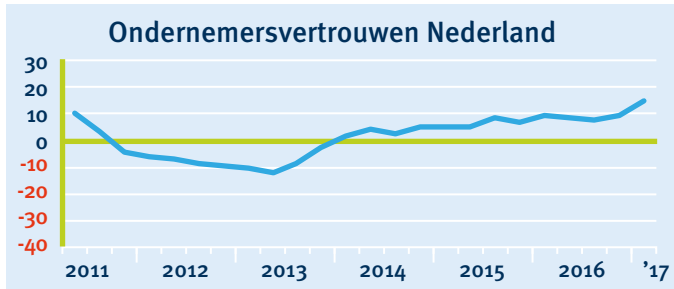
Verder in deze rapportage:

- **Positieve stemming ondernemers houdt aan** pagina 5
- **Verbetering op alle fronten** pagina 7
- **Uitgelicht** pagina 8
- **Uitgelicht: Bedrijfsleven verwacht uitbreiding van de werkgelegenheid** pagina 9
- **Regionale verwachtingen** pagina 10

Ondernemersvertrouwen per sector

Uitkomsten eerste kwartaal 2017

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

Positieve stemming ondernemers houdt aan

Nederlandse ondernemers beginnen 2017 positief. Het ondernemersvertrouwen, de stemmingsindicator van ondernemend Nederland, schiet omhoog naar 14,7. Dat is 5,5 punt hoger dan drie maanden geleden.

Het ondernemersvertrouwen staat in het eerste kwartaal op het hoogste niveau sinds de start van de COEN-meting eind 2008. In de industrie, de detailhandel, de groothandel, de sector verhuur van en handel in onroerend goed en in de zakelijke dienstverlening is het ondernemersvertrouwen sinds de start van de meting in 2008 niet zo hoog geweest. Op de delfstoffenwinning na is er in alle sectoren een positieve stemming. Daarnaast is in bijna alle sectoren het ondernemersvertrouwen verbeterd ten opzichte van het laatste kwartaal van 2016.

Vertrouwen bouwsector opnieuw zeer hoog

Net als in het vierde kwartaal van vorig jaar is het ondernemersvertrouwen in de bouw het hoogst van alle sectoren. Het ondernemersvertrouwen in de bouwsector komt aan het begin van 2017 uit op 27,2. Dat is een fractie lager dan in het voorgaande kwartaal.

Forse toename vertrouwen groothandel

Ook in de groothandel is het ondernemersvertrouwen met 25,2 zeer hoog. Vergeleken met het vorige kwartaal maakt het vertrouwen in de groothandel een sprong van 6,5 punt. De toename is een gevolg van positieve ontwikkelingen van de gerealiseerde omzet en het economisch klimaat in het afgelopen kwartaal. Daarnaast zijn de omzetverwachtingen voor het eerste kwartaal van 2017 gunstig, volgens de ondernemers.

Flinke verbetering vertrouwen sector onroerend goed

Het ondernemersvertrouwen in de sector verhuur van en handel in onroerend goed is de laatste kwartalen in een

stroomversnelling geraakt en neemt toe tot 19,6 in het eerste kwartaal van 2017. Met name het oordeel over het economisch klimaat en de omzet van afgelopen kwartaal vielen positief uit. Het oordeel over het economisch klimaat is sterk verbeterd. Mogelijk hangt het hoge ondernemersvertrouwen, net als in de bouw, samen met de gunstige ontwikkelingen op de woningmarkt.

In bijna alle sectoren is het ondernemersvertrouwen verbeterd

Optimisme in zakelijke dienstverlening

In de zakelijke dienstverlening komt het ondernemersvertrouwen uit op 17,8; een verbetering van 9,5 punt ten opzichte van het voorgaande kwartaal. Net als in de sector onroerend goed en in de groothandel is de toename van het ondernemersvertrouwen toe te schrijven aan een toename van de omzet in het vorige kwartaal, een positieve omzetverwachting voor het eerste kwartaal

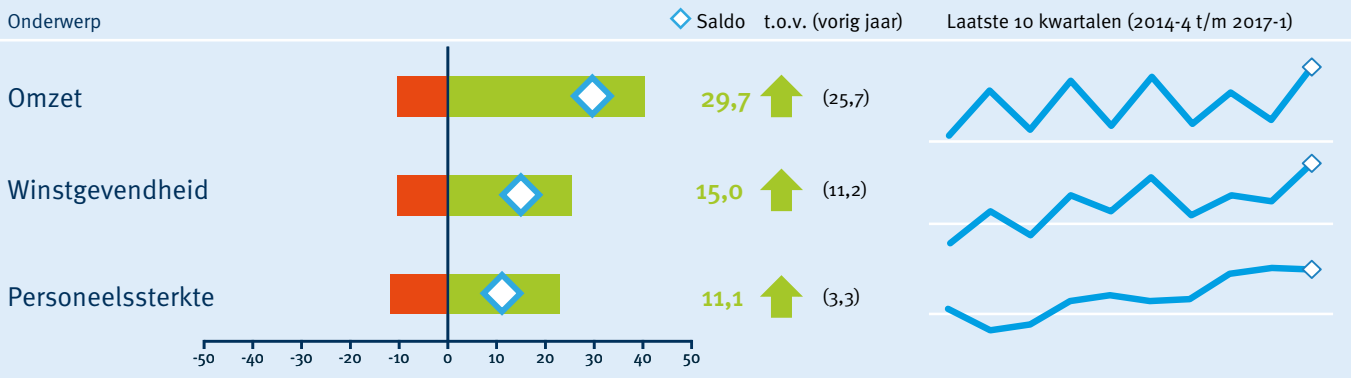
van 2017 alsmede een verbetering van het oordeel over het economisch klimaat in de afgelopen maanden.

Stemming delfstoffenwinning minder negatief

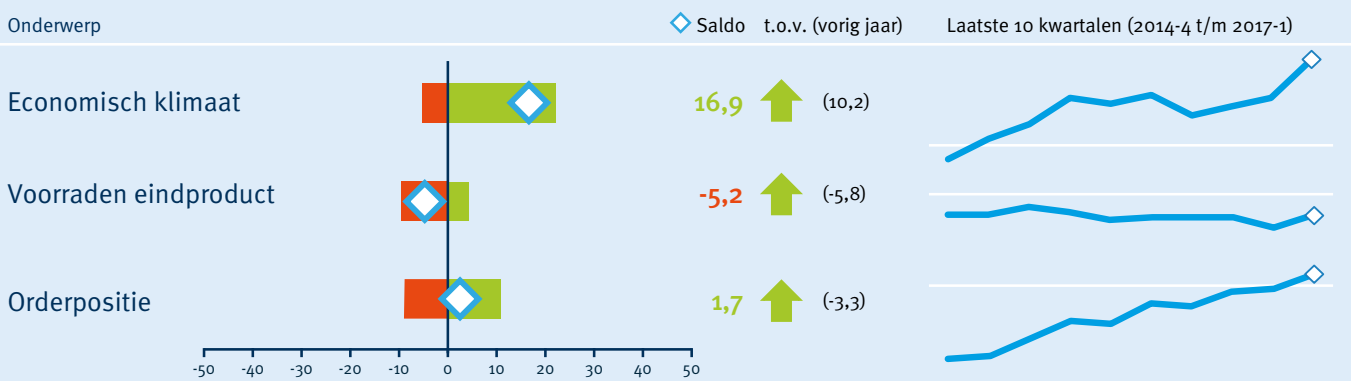
De delfstoffenwinning is de enige sector waar het ondernemersvertrouwen negatief is. Met een saldo van -14,6 zijn ondernemers echter beduidend minder negatief dan in het laatste kwartaal van 2016. Toen stond het ondernemersvertrouwen op een dieptepunt van -32,6. Het minder negatieve vertrouwen is met name het gevolg van een verbeterd oordeel over het economisch klimaat. Gecorrigeerd voor seizoensinvloeden is het aantal positief en negatief gestemde ondernemers in evenwicht. Vorig kwartaal hadden de pessimisten nog duidelijk de overhand.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
 Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

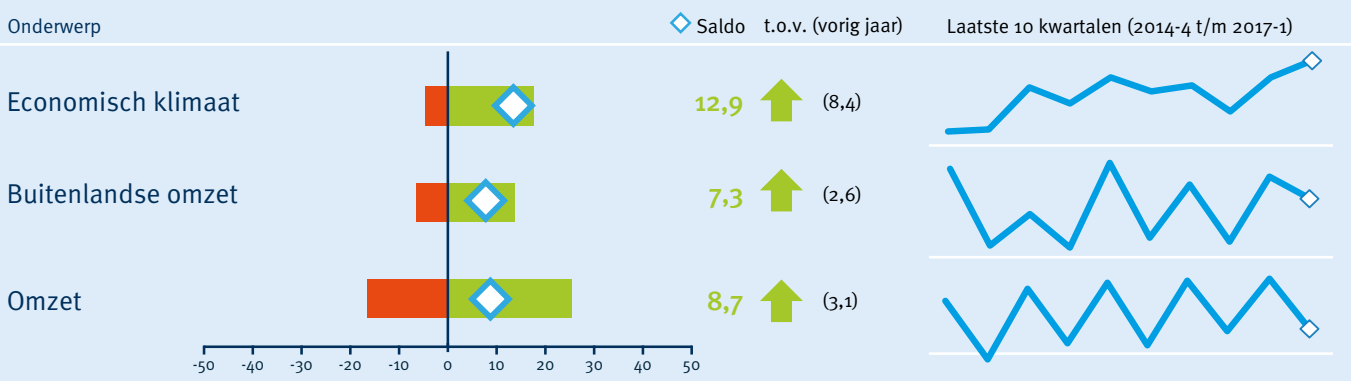
Ontwikkelingen vierde kwartaal

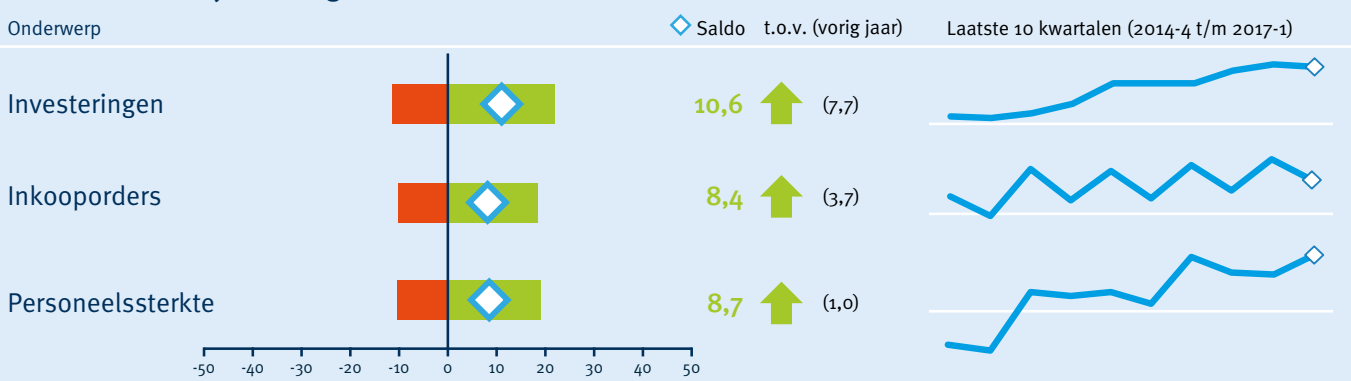
Beoordelingen van de ondernemer (begin van het eerste kwartaal)

Verwachte ontwikkelingen eerste kwartaal

Verwachte bedrijfsvoering eerste kwartaal

Verbetering op alle fronten

Het COEN-dashboard laat, net als het ondernemersvertrouwen, een zeer positief beeld zien. Zowel bij het terugkijken op de afgelopen maanden als bij het vooruitkijken naar de komende maanden zijn ondernemers positiever gestemd dan in dezelfde periode vorig jaar.

Gunstige ontwikkeling in afgelopen kwartaal

De ontwikkelingen in het laatste kwartaal van 2016 zijn volgens ondernemers positief vergeleken met een kwartaal eerder. Zowel de omzet als de winstgevendheid verbeterden en de werkgelegenheid groeide. Ook in vergelijking met hetzelfde kwartaal een jaar eerder zijn ondernemers positiever. Met name de groei van de werkgelegenheid is goed terug te zien.

Ondernemers positief over orderpositie

Sinds de start van de COEN-meting in 2008 was het aantal ondernemers dat positief oordeelt over de orderpositie nog nooit groter dan het aantal dat negatief oordeelt. Maar in het eerste kwartaal van 2017 oordelen ondernemers voor het eerst per

saldo positief over hun orderpositie. Ook de beoordeling van het economisch klimaat is sinds 2008 nog niet zo positief geweest als nu het geval is.

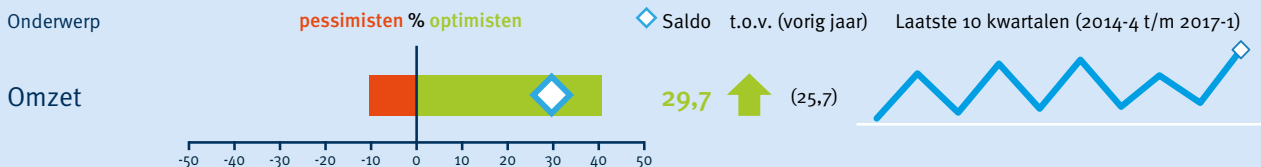
Optimisme over eerste kwartaal

De verwachtingen voor het eerste kwartaal van 2017 zijn gunstig. Zowel voor de binnenlandse als de buitenlandse omzet wordt per saldo een groei verwacht. Het aantal ondernemers dat een omzetgroei verwacht is kleiner dan drie maanden geleden, maar dit is een seizoeneffect. Vergeleken met hetzelfde kwartaal vorig jaar zijn juist meer ondernemers optimistisch.

Goede verwachtingen bedrijfsvoering

De gunstige beoordelingen en verwachtingen van ondernemers zijn ook terug te zien in de verwachte bedrijfsvoering, de beslissingen die ondernemers in de nabije toekomst verwachten te nemen. Ondernemers verwachten meer te investeren, voor een hogere waarde aan inkooporders te plaatsen en meer personeel aan te nemen.

Ontwikkelingen vierde kwartaal

Hoe lees ik het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland?

Onderwerp: in de Conjunctuurenquête Nederland worden ondernemers naar hun oordeel gevraagd over verschillende onderwerpen. Er is een verschil tussen terugblikken op het vorige kwartaal en verwachtingen voor het huidige kwartaal. Hierdoor kan een onderwerp twee keer voorkomen in het dashboard. De koppen die boven de onderwerpen staan, geven aan of het om terugblikken of verwachtingen gaat.

Staafdiagram (pessimisten/optimisten): de vragen over de onderwerpen in het dashboard kunnen de ondernemers beantwoorden met verbetering, verslechtering, of onveranderd. In deze grafiek is het percentage optimisten (ondernemers die verbetering zien/verwachten) afgezet tegen de pessimisten (zij die verslechtering zien/verwachten). De witte ruit geeft het saldo hiervan weer.

Saldo: het saldo is het verschil tussen het percentage optimisten en het percentage pessimisten, dat ook terug te zien is in het staafdiagram. Positieve waarden (meer optimisten dan pessimisten) worden groen weergegeven, negatieve saldi (meer pessimisten dan optimisten) worden rood weergegeven.

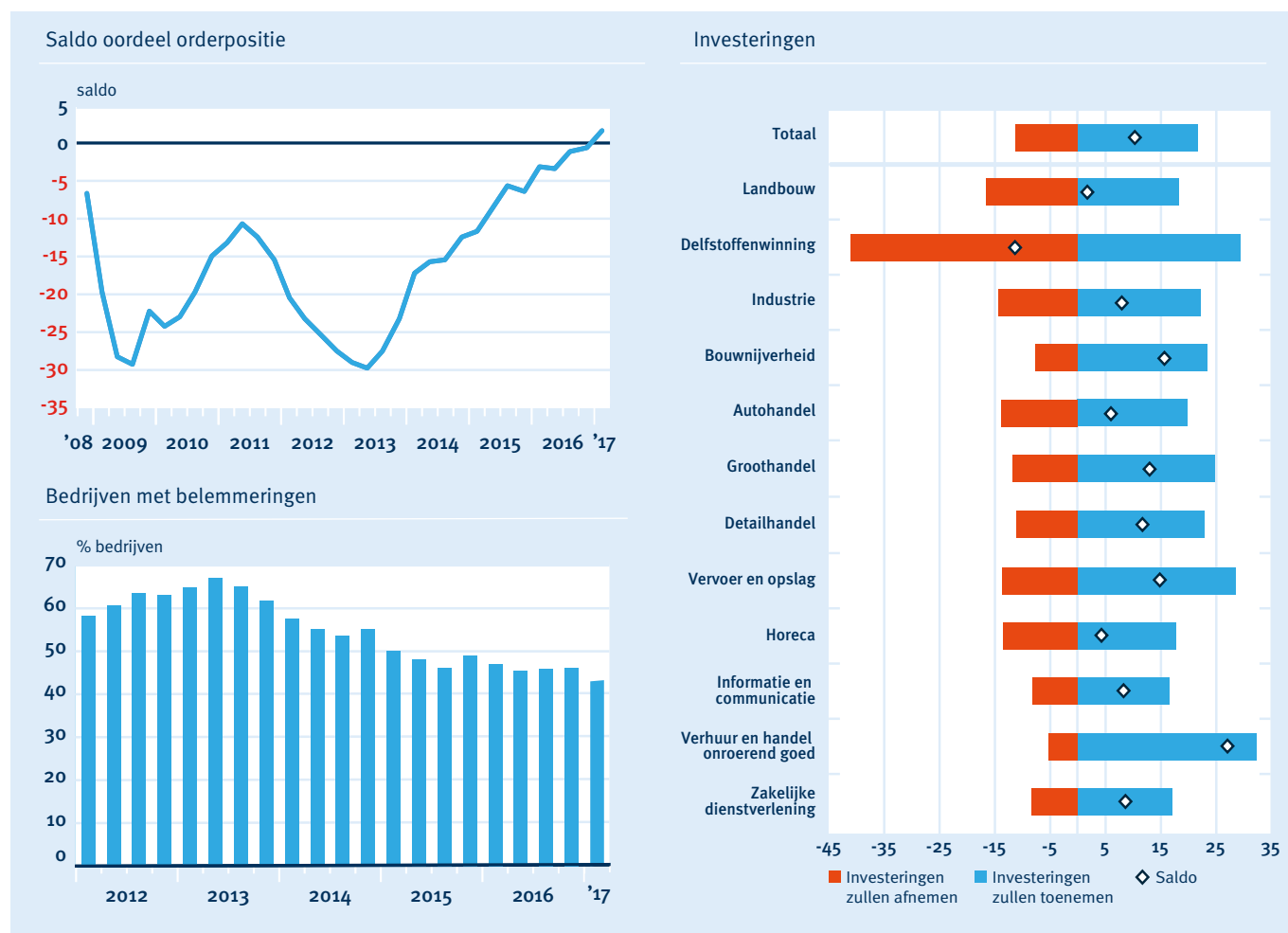
T.o.v. vorig jaar: het saldo van hetzelfde onderwerp in hetzelfde kwartaal een jaar eerder is tussen haakjes weergegeven. Er is gekozen voor hetzelfde kwartaal een jaar eerder, om eventuele seizoeneffecten uit te sluiten. De groene pijl naar boven of rode pijl naar beneden geeft aan of er sprake is van respectievelijk een verbetering of verslechtering.

Lijndiagram (laatste 10 kwartalen): per onderwerp wordt de ontwikkeling in de laatste 10 kwartalen weergegeven. Hierop is geen seizoencorrectie toegepast. De witte horizontale lijn is de nullijn. Het saldo in het laatste kwartaal is met een witte ruit weergegeven.

Uitgelicht

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW

Kijk voor meer detailinformatie over het oordeel over de orderpositie, belemmeringen en investeringen op StatLine.

Oordeel orderpositie per saldo voor het eerst positief

Voor het eerst sinds 2008 zijn meer ondernemers positief dan negatief over de omvang van de orderpositie. Sinds het dieptepunt in het tweede kwartaal 2013 is het oordeel gestaag verbeterd en in het eerste kwartaal van 2017 beoordelen de ondernemers hun werkvoorraad per saldo licht positief. Voornamelijk de industrie, bouwnijverheid, handel, de sector onroerend goed en de zakelijke dienstverlening zorgen voor een positief saldo.

Bedrijfsleven ervaart minder belemmeringen

Ondernemend Nederland ondervindt belemmeringen bij het uitoefenen van de bedrijfsactiviteiten, zoals onvoldoende vraag, tekort aan personeel of financiële belemmeringen. Medio 2013 meldde 67 procent van de bedrijven belemmeringen te ervaren. Met het economisch herstel namen de belemmerende factoren af. Sindsdien is de groep bedrijven met belemmeringen gestaag afgenomen tot 43 procent begin 2017. De van oudsher meest genoemde belemmering is onvoldoende vraag; ook begin 2017. Echter het percentage bedrijven dat meent dat de vraag naar producten of diensten te klein is, is beduidend kleiner dan in 2013. Toen gaf 34 procent dat nog aan, tegen 13 procent begin 2017. Die

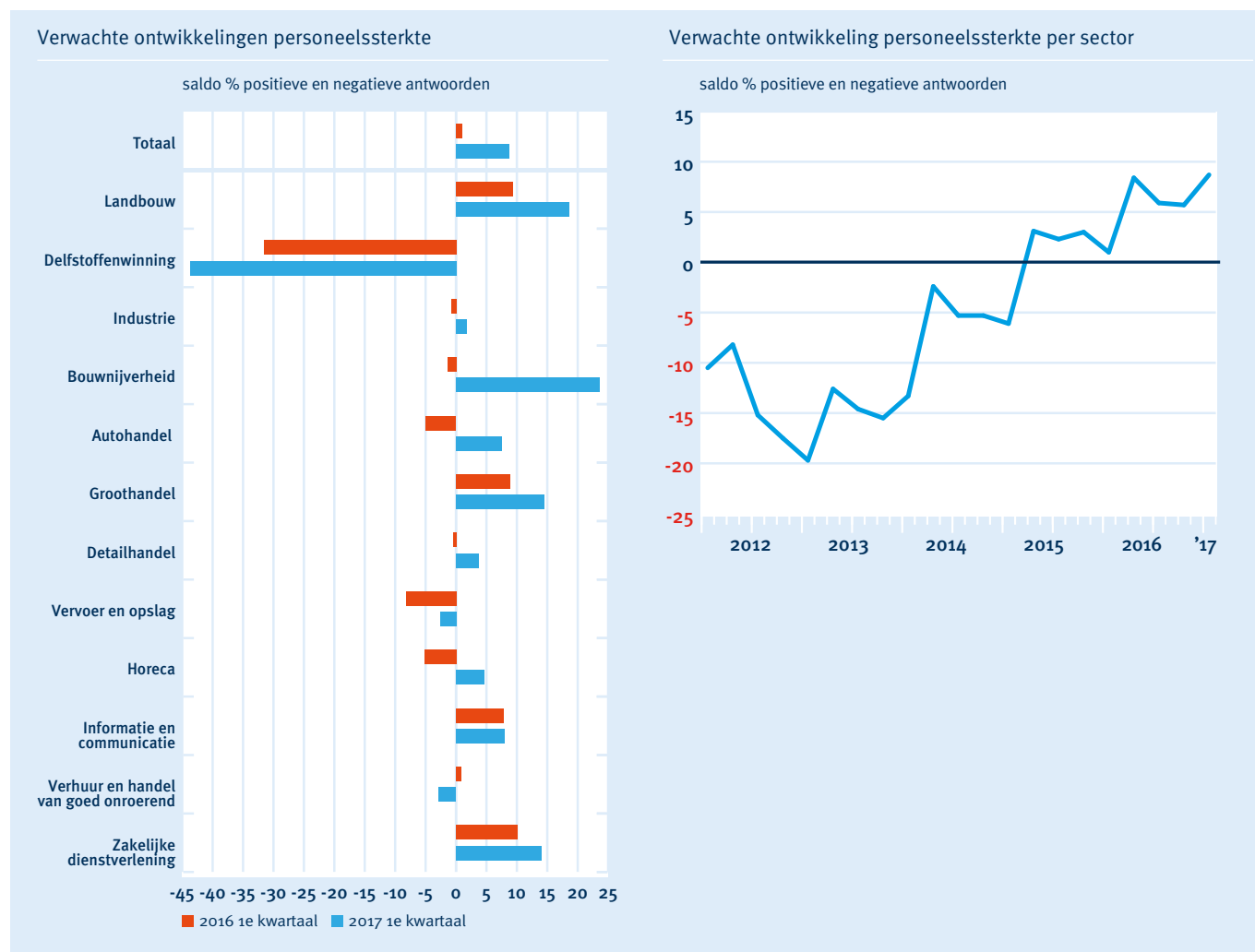
gunstige ontwikkeling is ook zichtbaar bij de personele en financiële belemmeringen. Eerstgenoemde werd in 2013 door 2 procent van de bedrijven genoemd. Begin 2017 is dit met krap 9 procent beduidend meer. Ook bij financiële belemmeringen is het beeld nu positiever dan in 2013 (13%). Nu, begin 2017, is deze groep gehalveerd. Het is niet bekend in hoeverre bedrijven nu reeds belemmeringen ondervinden van de aanstaande Brexit.

Een op de vijf bedrijven investeert meer

Dit kwartaal verwacht 21,8 procent van de bedrijven in 2017 meer te investeren dan vorig jaar. Daarentegen voorziet 11,3 procent juist lagere investeringsuitgaven. Het saldo komt daarmee uit op 10,5. Het saldo van de investeringsverwachtingen is vanaf het vierde kwartaal van 2014 positief en neemt geleidelijk toe. Alleen in de delfstoffenwinning is het saldo met betrekking tot investeringen negatief. Hier verwacht bijna 29,8 procent van de bedrijven meer te investeren, terwijl 41,0 procent voorziet minder te investeren in het lopende jaar. In de sector onroerend goed verwacht 32,5 procent van de ondernemers een toename van de investeringen en slechts 5,2 procent verwacht een afname. Daarmee is het saldo in deze sector met 27,3 het hoogst van alle sectoren.

Uitgelicht: Bedrijfsleven verwacht uitbreiding van de werkgelegenheid

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
Kijk voor meer detailinformatie op StatLine.

De gunstige economische ontwikkelingen zijn ook zichtbaar in de voornemens van bedrijven waar het gaat om uitbreiding van hun personeelsbestand. Aan het begin van het eerste kwartaal gaf zeven op de tien bedrijven aan dat hun personeelsbestand niet of nauwelijks zal wijzigen in de eerste maanden van 2017. Door ruim 10 procent is de verwachting uitgesproken dat de werkgelegenheid kleiner zal worden, maar door ruim 19 procent wordt het tegenovergestelde voorzien. Per saldo geeft een kleine 9 procent van de ondernemers in het niet-financiële bedrijfsleven dus aan dat de personeelsomvang zal toenemen. Sinds begin 2013, toen de ondernemers nog fors negatief waren over de werkgelegenheid, laten de verwachtingen een gunstige ontwikkeling zien. In sommige branches spelen seizoenfactoren een rol bij het aannemen of afstoten van personeelsleden, zoals in de horeca.

Herstel breed gedragen

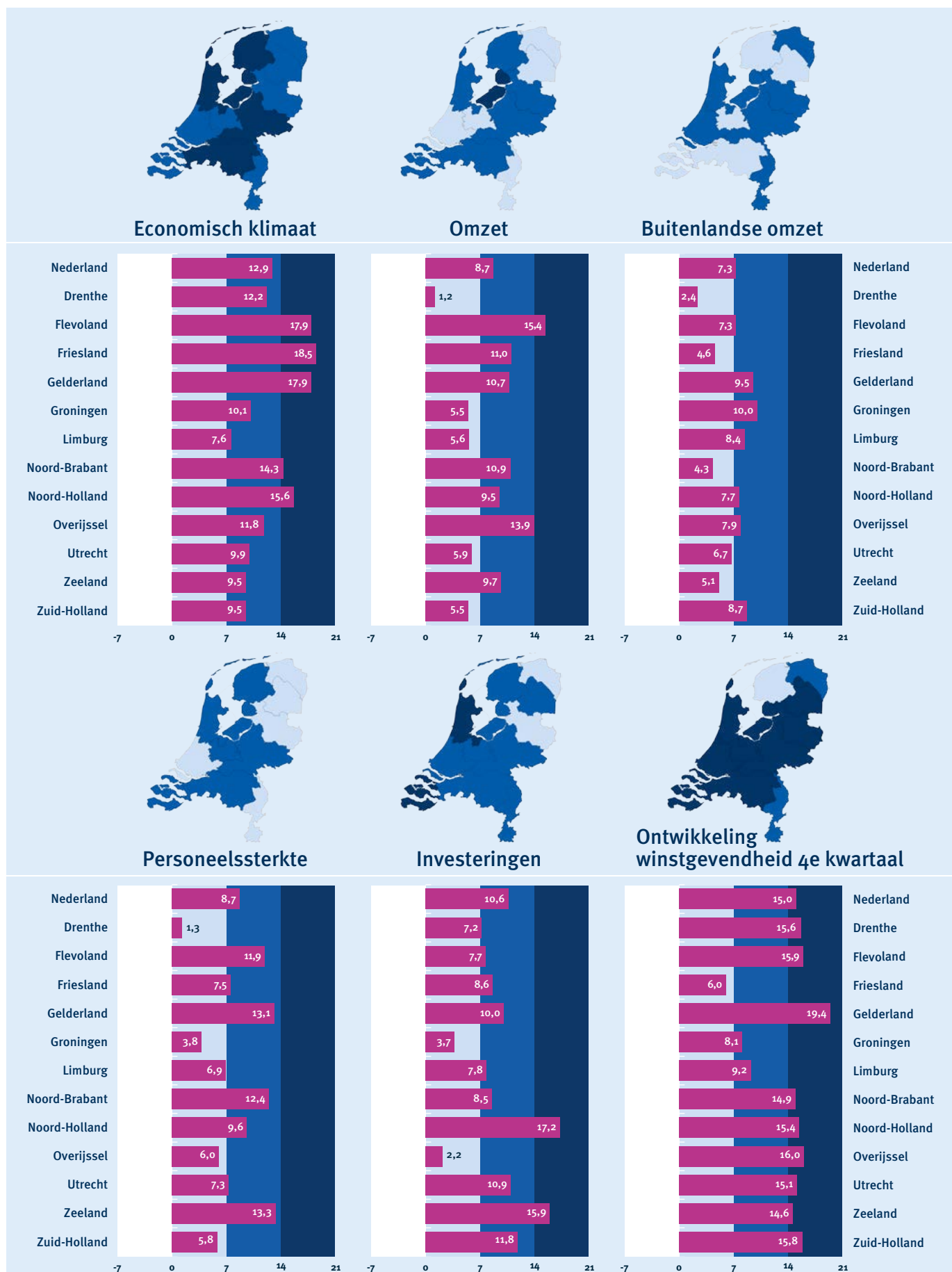
De positieve vooruitzichten voor de werkgelegenheid zijn zichtbaar in de meeste sectoren van het niet-financiële bedrijfsleven. De bouwnijverheid is de sector waar de voornemens om personeel aan te trekken het grootst zijn. De sector delfstoffenwinning is daarentegen fors negatief, waarbij kan worden aangetekend dat deze sector qua werkgelegenheid relatief klein is. Omdat, zoals al benoemd, seizoeninvloeden in enkele sectoren een rol spelen, zijn de verwachtingen voor het eerste kwartaal vergeleken met die van hetzelfde kwartaal een jaar eerder. In de meeste branches is het beeld gunstiger dan vorig jaar. Alleen in de delfstoffenwinning en de sector verhuur en handel van onroerend goed zijn de verwachtingen over de werkgelegenheid (nog) ongunstiger dan het voorgaande jaar. In de sector handel heerst ook optimisme voor het eerste kwartaal, maar de voorziene uitbreiding van het personeelsbestand is in de groothandel veel gunstiger dan in de detailhandel.

Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie

Uitkomsten eerste kwartaal 2017. Het betreft het verschil tussen de percentages optimisten en pessimisten per onderwerp, per provincie. Het betreffen vijf verwachtingen over het eerste kwartaal en een terugblik op de winstgevendheid in het vierde kwartaal.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW

Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

Positieve verwachtingen in alle provincies

Het positieve beeld uit de Conjuncturenquête komt in elke provincie terug. Bij de zes indicatoren die hier worden uitgelicht, komt er bij geen enkele provincie een negatief saldo voor. Wel zijn er verschillen tussen de provincies. Deze worden hieronder belicht.

Ondernemers in Friesland meest positief over economisch klimaat

In Friesland is per saldo het grootste aantal ondernemers positief in hun verwachtingen voor het economisch klimaat. Per saldo voorziet in die provincie 18,5 procent van de ondernemers een verbetering van het economisch klimaat in de komende drie maanden. In Nederland als geheel wordt dat per saldo door 12,9 procent van de ondernemers verwacht. Ook in Flevoland en Gelderland (beide saldo +17,9) heeft een bovengemiddeld aantal ondernemers positieve verwachtingen over het economisch klimaat.

Meest gunstige omzetverwachtingen in Flevoland

Met een saldo van +15,4 procent is Flevoland de provincie met het grootste aandeel ondernemers met een positieve omzetverwachting. Flevoland wordt gevolgd door Overijssel waar het saldopercentage +13,9 bedraagt. Landelijk verwacht per saldo 8,7 procent van de ondernemers een toename van de omzet. In Drenthe zijn ondernemers, net als drie maanden geleden, het minst positief in hun verwachtingen over de omzet (saldo +1,2).

Groningse ondernemers meest positief over export

In de provincies Groningen en Gelderland zijn ondernemers het meest positief over de verwachte ontwikkeling van de

buitenlandse omzet, met saldopercentages van respectievelijk +10,0 en +9,5. In Nederland als geheel verwacht per saldo 7,3 procent van de ondernemers een toename van de buitenlandse omzet. In Drenthe is het saldo met +2,4 het minst positief.

Zeeuwse ondernemers meest positief over personeelssterkte

In Nederland als geheel voorziet per saldo 8,7 procent van de ondernemers personeel aan te trekken in de eerste drie maanden van dit jaar. Zeeland (saldo +13,3) en Gelderland (saldo +13,1) steken hier het meest positief bij af. In Drenthe verwacht per saldo 1,3 procent van de ondernemers het personeelsbestand uit te breiden in de komende drie maanden.

Hogere investeringsuitgaven in met name Noord-Holland en Zeeland

Landelijk verwacht per saldo 10,6 procent van de ondernemers een groei van de investeringen in 2017. In Noord-Holland, Zeeland verwachten bovengemiddeld veel ondernemers een toename van de investeringen, met respectievelijk 17,2 en 15,9 procent.

Verdere toename winstgevendheid

Door het Gelderse bedrijfsleven wordt het meest melding gemaakt van een positieve ontwikkeling van de winstgevendheid in het laatste kwartaal van 2016. Bij per saldo 19,4 procent van de ondernemers in Gelderland is de winstgevendheid in het laatste kwartaal van 2016 toegenomen. In Nederland als geheel kwam het saldopercentage uit op +15,0. Het laagste percentage ondernemers met een toename van de winstgevendheid bevindt zich in Friesland waar per saldo bij 6,0 procent van de ondernemers de winstgevendheid toenam.

Gelders
bedrijfsleven
maakt meest
melding van
positieve
ontwikkeling
winstgevendheid

Kerntabel Ondernemersvertrouwen en Conjunctuurenquête Nederland

Ondernemersvertrouwen

Verwachtingen voor het eerste kwartaal niet seizoen gecorrigeerd saldopercentage bedrijven

2016 3e kwartaal	2016 4e kwartaal	2017 1e kwartaal		Omzet	Personeel	Economisch klimaat
7,9	9,2	14,7	Totaal bedrijfsleven	8,7	8,7	12,9
-20,1	-32,6	-14,6	Delfstoffenwinning	7,7	-43,7	2,8
5,1	4,3	6,0	Industrie	7,1	1,7	10,4
16,6	28,7	27,2	Bouwnijverheid	25,9	23,6	26,5
4,0	-0,3	2,7	Autohandel en -reparatie	16,7	7,5	5,8
17,5	18,7	25,2	Groothandel	18,3	14,5	16,8
7,5	9,0	12,0	Detailhandel	-9,4	3,7	14,7
2,3	4,8	8,1	Vervoer en opslag	-15,9	-2,6	1,7
9,7	13,3	14,9	Horeca	-6,1	4,7	12,8
15,5	12,7	11,5	Informatie en communicatie	12,3	7,9	10,2
10,0	12,5	19,6	Verhuur en handel onroerend goed	9,1	-2,8	10,5
8,4	8,3	17,8	Zakelijke dienstverlening	18,2	13,1	11,5

Meer informatie op StatLine

Ondernemersvertrouwen

Conjunctuurenquête naar bedrijfstak

Conjunctuurenquête naar regio
(landsdeel/provincie/COROP)

Dit rapport verschijnt ieder kwartaal op ondernemersplein.nl/COEN. Wilt u meer informatie? Neem dan contact op met één van de COEN-partnerorganisaties:

www.cbs.nl 088 570 70 70
info@cbs.nl

www.eib.nl 020 205 16 00
eib@eib.nl

www.kvk.nl 088 585 15 85
kenniskdesk@kvk.nl

www.mkb.nl 070 349 03 49
www.vno-ncw.nl kempen@vnoncw-mkb.nl

**ondernemers
plein**

V N O N C W